

УДК 37.014(477)



**Оксана ЯКИМЧУК**

докторант НПУ імені М.П.Драгоманова,  
кандидат філософських наук

**Ключові слова:** освіта, наука, культура, доктрина, Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті, реформа освіти, законодавство у сфері освіти.

*Одну з головних ролей у сучасній історії реформування національної освіти відіграв такий засадничий документ, як «Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті». Він став підвалиною для реалізації багатьох законодавчих ініціатив у сфері розвитку української освіти. Вивченню його ролі присвячена дана стаття.*

## **ЗНАЧЕННЯ «НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ У XXI СТОЛІТТІ» ЯК ЗАСАДНИЧОГО ДОКУМЕНТУ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ**

© Якимчук О., 2018



еальний процес реалізації «Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»)» виявив низку проблем і суперечностей, головними з яких є: обмежене фінансування; невідповідність переважної маси освітян до її впровадження; недостатньо зважена кореляція українських освітніх реалій з освітніми системами європейського простору; невизначеність стратегічного вектору розвитку освіти України тощо. Крім того, не марно пройшло перше десятиріччя незалежного розвитку. В суспільстві відбулись докорінні економічні, політичні та соціокультурні зміни, виникли нові соціальні суперечності, які формували виклик системі підготовки людини до життя, а відтак – виклик системі освіти та необхідності її оновлення. Освіта потребувала нових узагальнень, нової філософської парадигми розвитку. Відповіддю на ці виклики стала «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», затверджена Указом Президента України (2002). Зупинимось на розгляді цієї проблематики більш детально.

Передусім варто розглянути конструктивні зміни системи освіти, детерміновані

Указом Президента України «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» від 12.09.1995 (№ 832/95) [11]. Власне цим указом обґрунтовано потребу глибокого системного реформування освіти з метою збереження потенціалу вищої освіти та обсягів підготовки фахівців, посилення державної підтримки пріоритетних напрямів освіти і науки, приведення у відповідність з найновішими світовими досягненнями сучасної науки. У названому вище Указі Президента України було передбачено: розробку стратегічних напрямів розвитку вищої освіти; удосконалення мережі вищих навчальних закладів, структури підготовки спеціалістів та ефективності їх використання; забезпечення якості освітньої діяльності, а також фінансової, господарської діяльності вищих навчальних закладів та соціального захисту учасників навчально-виховного процесу. Крім того, у ньому були окреслені не лише загальні принципи, спрямованість, тобто ідеологія процесу, а й конкретні напрямки діяльності, шляхи і засоби їх реалізації. Не визначеними, на жаль, виявилися ресурси, зокрема, фінансові. Робота розпочалася з налагодження співпраці практичних працівників і керівництва освітньої галузі з ученими Академії педагогічних наук. Позитивні наслідки мало утворення в структурі Академії педагогічних наук Відділення педагогіки та психології вищої школи. Результатом співпраці науковців і педагогічних працівників, співробітників міністерства і підрозділів державної влади стало наповнення реформи новим педагогічним і соціальним змістом. Серйозний соціальний резонанс мали такі кроки: оптимізація мережі закладів освіти, перехід до ступеневої системи навчання, упровадження нової, достатньо ефективної системи контролю якості навчально-виховного процесу, формування нормативно-правового поля освіти, створення концепцій гуманітарної освіти і виховання учнівської та студентської молоді, відродження приватного освітнього сектору та інші позитивні зрушення переважно в секторі вищої освіти.

Оптимізація мережі закладів освіти передбачає об'єднання малих навчальних закладів, укрупнення навчальних закладів з метою удосконалення освітнього процесу, підвищення ефективності та якості надання освітніх послуг, а також групування вищих навчальних закладів, які спеціалізуються в схожих галузях наукового знання. У вітчизняних реаліях першого десятиріччя незалежності й пізніше оптимізація, частіше за все, передбачала реорганізацію та закриття малокомплектних шкіл, передусім у сільській місцевості, у віддалених селах, де класи налічували від одного до чотирьох учнів. У багатьох випадках такі школи припиняли існування, адже вартість навчання учня у малокомплектній школі є значно дорожча, а якість – значно гірша. Утім, це були лише перші кроки й через тривалу демографічну кризу потреба в оптимізації існує досі. Набагато пізніше внаслідок оптимізації утворювались різні типи навчальних закладів (школа певного ступеня, навчально-виховний комплекс, школа інтернат, гімназія, ліцензія, колегіум, вечірня (змінна) школа, школа-родина та ін.) та використовувались різноманітні форми організації навчального процесу (екстернат, індивідуальна, дистанційна та ін.).

Щодо до переходу до ступеневої системи навчання, то у вищій школі він відбувся на початку 1990-х років. Ступенева система навчання передбачає здобуття різного освітньо-кваліфікаційного рівня на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти. Зокрема, освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст» забезпечували вищі навчальні заклади першого рівня акредитації (технікум, училище та інші навчальні заклади, прирівняні до них). Рівень «бакалавр» (базова вища освіта) забезпечували вищі навчальні заклади другого рівня акредитації (коледж та інші прирівняні до нього навчальні заклади). Освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст», «магістр» (повна вища освіта) забезпечувалась вищими навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації Проте під впливом Болонського процесу ступенева систе-

ма зазнала суттєвих змін, на яких ми зупинимось нижче.

З 1999 р. категорія «ступенева освіта» застосовується також до загальної середньої освіти. Зокрема, Законом України «Про загальну середню освіту» було встановлено, що «відповідно до освітнього рівня, який забезпечується загальноосвітнім навчальним закладом (початкова, загальна середня освіта, повна середня освіта), існують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів I, II, III ступенів. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно» [3].

Формування нормативно-правового поля освіти передбачало прийняття Законів України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» (23.03.1996), «Про професійно-технічну освіту» (10.02.1998), «Про загальну середню освіту» (13.05.1999), «Про позашкільну освіту» (23.06.2000), «Про дошкільну освіту» (11.07.2001), «Про вищу освіту» (17.01.2002). Усі закони, крім останнього, досі чинні й регламентують правове поле функціонування відповідних сфер.

Тож у сфері вищої освіти розпочався перехід до підготовки фахівців за нових спеціальностей. У системі освіти з'явилися національні університети і перші технопарки. Більш ефективною стала співпраця українських вишів із зарубіжними партнерами. Україна підписала Лісабонську конвенцію щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти в європейському регіоні, ратифіковану Верховною Радою України у 1999 р. Законом N 1273-XIV від 03.12.99 [5], що дало змогу Україні розпочати двосторонні переговори щодо взаємного визнання документів про освіту з низкою зарубіжних країн, зокрема з Великобританією, Німеччиною, Румунією, Росією та іншими країнами СНД [1]. У цьому ж 1999 р. було офіційно розпочато Болонський процес, хоча в Україні рух за вступ до Болонського процесу активізувався лише з 2003 р. Це відбулось під впливом перелічених вище заходів, однак ключову роль відіграло прийняття та введення в дію у 2001 р. «Комп-

лексу нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти». Цим документом регламентувалися нові вимоги до освіти і професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі відповідно до ідей і принципів ступеневої освіти в Україні. У числі засад і факторів, що обумовили виникнення концепції ступеневої освіти, названі:

- демократизація суспільства, формування нових соціально-економічних структур, їхня орієнтація на ринкові відносини, жорстка професійна конкуренція;

- необхідність розрізнення двох процесів, що є основою діяльності вищого навчального закладу, – освіти і професійної підготовки. Відповідно до ступеневої освіти підготовка фахівців (4 ступеня) орієнтована на мобільність і мінливість соціальної і виробничої діяльності, адаптація до яких виступає як одна з ознак рівня освіти;

- забезпечення випускникам можливості здійснювати професійну кар'єру при одночасному дотриманні ними принципів соціальної справедливості, відповідальності, загальнолюдських цінностей і моралі;

- диференціація вимог до характеру і змісту освіти і професійної підготовки фахівців з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;

- введення механізму об'єктивного педагогічного контролю з визначення результатів діяльності системи вищої освіти і навчальних досягнень тих, хто навчається. До такого віднесена технологія стандартизованого тестування [9, с. 6].

Офіційне приєднання України до Болонського процесу відбулось 19 травня 2005 р. з підписанням відповідної декларації на конференції в місті Берген. Саме ця подія засвідчила факт визнання країнами – учасницями Болонського процесу вітчизняної системи вищої освіти та факт їх впевненості щодо спроможності України забезпечити реалізацію основних цілей Болонської декларації.

Утім, за кілька років до цих подій Україна повною мірою відчула нові виклики до освіти, які спричинили розробку зусилля-

ми десятків тисяч освітян, науковців, практичних політиків, діячів науки і культури, пересічних громадян, що надсилали свої пропозиції, брали участь у дискусіях і обговореннях, нового освітянського проекту – «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті» [10], яка була прийнята другим з'їздом працівників освіти у жовтні 2001 р.

Характеризуючи нові виклики до освіти, варто звернутися до тексту самого документа, де констатується, що «стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем» [10].

У тексті документу зазначається: «Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та далі утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним залишається стан фінансування освіти і науки, недостатнім є рівень оплати праці працівників освіти і науки» [10].

Визнаючи позитивні зміни, що відбулися останніми роками у царині вищої освіти, й відзначаючи, що це лише початок шляху, розробники доктрини акцентують увагу на проблемах, що потребують першочергового розв'язання: потребі державної підтримки дошкільної, загальної середньої освіти в сільській місцевості, професійно-технічної освіти, навчання здібних та обдарованих учнів

і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку [10]. Зуши-  
нимосся на цих проблемах більш детально.

Щодо галузі дошкільної освіти варто зазначити, попри те, що у Законі України «Про дошкільну освіту» (2001) сказано, що дошкільна освіта «є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні», що «це цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психологічних та фізичних особливостей, культурних потреб, а також формування моральних норм» [4], у держави перманентно не вистачало коштів на всебічний розвиток дитини дошкільного віку. Як наслідок скорочення числа дошкільних навчальних закладів та використання приміщень дитсадочків не за призначенням (у результаті черги батьків, щоб віддати дитину до садочка); низький рівень забезпечення матеріальної бази дошкільних навчальних закладів (методичного, дидактичного, ігрового обладнання), наповнюваність якої здійснюється переважно за кошти батьків; проблема кадрів (молоді педагоги скоріше йдуть працювати гувернантками, ніж у дитсадок) тощо. Крім того, зростання вартості послуг дитячих дошкільних закладів, яке не компенсується державними програмами соціального захисту материнства і дитинства, територіальна нерівномірність доступу до цих закладів призводить до невключеності й «випадання» певної частини дітей із системи дошкільної освіти, яка, як відомо, закладає основи для навчання у початковій школі. Згідно з результатами Всеукраїнського перепису населення України 2001 р., менше третини (26,7%) дітей віком до 7 років відвідували дошкільні заклади [8, с.149].

Глибинною причиною окреслених та інших проблем у сфері дошкільної освіти була і залишається не лише банальна нестача коштів, але й, як зазначають розробники проекту «Біла книга», зміна педагогічної парадигми, перехід з часів розпаду СРСР від колективного (в дошкільних навчальних закладах) до індивідуального виховання. В ре-

зультаті чого у суспільстві створюється негативний образ «злої тьоти» в дитячому садочку й одночасно заохочується індивідуальне виховання (в приватних садочках, у сім'ї з участю гувернантки) [2, с.16].

Щодо проблем загальної середньої освіти у сільській місцевості, то головним чином ідеться про неспроможність багатьох сільських шкіл забезпечити якісну освіту. Варто згадати вже зазначену вище проблему малокомплектних шкіл, вирішення якої пов'язується з оптимізацією мережі навчальних закладів, яка б урахувала освітні запити територіальних громад і забезпечувала ефективне використання фінансових, матеріально-технічних і кадрових ресурсів. Водночас проблема якості освіти постає не лише в малокомплектних сільських школах. Як зазначають розробники проекту «Біла книга», середньостатистичний учень сільської школи зустрічається з такими проблемами: не має можливості обирати тип навчального закладу, профіль навчання, факультативи, курси за вибором, гуртки, секції тощо; не має постійного інформаційно-транспортного доступу до освітніх модулів, які надають якісну освіту; його часто навчає вчитель, який не є фахівцем з даного навчального предмета, має слабку мотивацію до професійного росту і підвищення педагогічної майстерності; не отримує належного медичного догляду, перебуваючи в навчальному закладі; навчається і виховується в середовищі застарілих технологій; а також можливість для його соціалізації і суспільного виховання обмежені [2, с. 44].

Проблеми професійно-технічної освіти зумовлені передусім тенденцією до зменшення мережі відповідних закладів освіти та потребою формування ефективної та гнучкої системи підготовки робітничих кадрів орієнтованої на соціально-економічний розвиток країни. Переважна більшість закладів професійно-технічної освіти використовувала програми підготовки, обладнання та матеріально-технічну базу часів СРСР.

Увага до проблеми навчання здібних та обдарованих учнів і студентів зумовлена

неефективним використанням інтелектуального і творчого потенціалу обдарованих учнів і студентів, відсутністю сприятливих умов для реалізації їх здібностей. У «Концепції Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки» акцентувалась увага на безсистемності роботи з обдарованими учнями і студентами, відсутності її належного правового, фінансового, організаційного, науково-методичного забезпечення; потребі систематизації форм соціального захисту обдарованої молоді з боку держави, а також слабкій матеріально-технічній, науково-дослідницькій та експериментальній базі навчальних закладів.

Увага до проблеми навчання здібних дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку зумовлена зростаючою потребою якісних змін чинної системи спеціальної освіти. Її викликали до життя, як зазначається у «Концепції державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами», яку було затверджено у 1999 р., «зростання за останні п'ять років на 22 % кількості дітей з особливими потребами в різних регіонах країни (дітей із складними комплексними дефектами, різними формами затримки психічного розвитку, дитячим аутизмом, девіантною поведінкою, труднощами у навчанні і спілкуванні), щорічним збільшенням на 5–6 тис. дітей-інвалідів, відсутність необхідної кількості спеціальних (корекційних) закладів, кваліфікованих кадрів та ін.» [7].

Отже, розробники доктрини зосередили увагу на секторах освіти, які станом на початок 2000-х років майже не зазнали реформування. Вони також указали на проблеми, які традиційно знаходяться в епіцентрі уваги освітньої політики, а саме: «Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, запровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти» [10].

## ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. Київ: ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2005. 498 с.
2. Біла книга (Сили змін та вектори руху до нової освіти України) / упоряд. Віктор Громовий. Київ: Міжнародний благодійний фонд "Україна -3000", 2009. 156 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 28. Ст. 230.
4. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000. № 46. Ст. 393.
5. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 11 квітня 1997 року) (Конвенцію ратифіковано Законом № 1273-XIV від 03.12.99). URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_308](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_308)
6. Концепція гуманітарної освіти України: Затв. наказом М-ва освіти України від 10 квіт. 1996 р. Київ: Генеза, 1997. 13 с.
7. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами / Рішення колегії Міністерства освіти і науки України та Президії Академії педагогічних наук України від 23 червня 1999 р. URL: [shosta.at.ua/zakonbaza/13\\_.doc](http://shosta.at.ua/zakonbaza/13_.doc)
8. Левчук Н. М. Нерівність доступу до освіти в Україні: соціальні детермінанти та наслідки // Демографія та соціальна економіка. 2005. № 2. С. 148–158.
9. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. Київ: Вид. центр МОН України, 2004. 24 с.
10. Про Національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
11. Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні / Указ Президента України від 12.09.1995 № 832/95. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/832/95>
12. Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект / Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова та ін.; за заг. ред. Н. Г. Протасової. Київ; Львів: НАДУ, 2012. 456 с.

## REFERENCES

1. Andrushenko V.P. Organized society. The problem of organization and social self-organization during the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: The experience of socio-philosophical analysis. Kyiv: Atlant YuemSi Ltd, 2005. 498 p. (In Ukrainian).
2. White Paper (The forces of change and vectors of movement to the new education of Ukraine) / Victor Gromovy Kyiv: International Charitable Foundation "Ukraine -3000", 2009. 156 p. (In Ukrainian).
3. Law of Ukraine "On General Secondary Education" dated May 13, 1999, No. 651-XIV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BPD). 1999. № 28. Art. 230 (In Ukrainian).
4. Law of Ukraine "On Extracurricular Education" dated 22.06.2000 No. 1841-III // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BPD). 2000. No. 46. Art. 393 (In Ukrainian).
5. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (Lisbon, 11 April 1997) (The Convention was ratified by Law No. 1273-XIV of 03.12.99). URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_308](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_308) (In Ukrainian).
6. The Concept of Humanitarian Education of Ukraine: Zatv. By order of the Ministry of Education of Ukraine from April 10 1996 Kyiv: Genesis, 1997. 13 p. (In Ukrainian).
7. The Concept of the State Standard for Special Education for Children with Disabilities / Decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Presidium of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine of June 23, 1999 URL: [shosta.at.ua/zakonbaza/13\\_.doc](http://shosta.at.ua/zakonbaza/13_.doc) (In Ukrainian).
8. Levchuk N.M, Inequality of Access to Education in Ukraine: Social Determinants and Settlements // Demography and Social Economics. 2005. No. 2. p. 148-158. (In Ukrainian).
9. Modernization of higher education in Ukraine and the Bologna Process: Materials for the first lecture / method. MF Stepko, Ya Ya Bolybash, K. M. Levkovsky, Yu V. Sukarnikov; rep. Ed. M.F. Stepko. Kiev: View. Center of the Ministry of Education and Science of Ukraine, 2004. 24 p. (In Ukrainian).
10. About the National Doctrine of Education Development: Decree of the President of Ukraine dated April 17, 2002 No. 347/2002 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (In Ukrainian).
11. About the Basic Directions of Reforming Higher Education in Ukraine / Decree of the President of Ukraine dated September 12, 1995 No. 832/95. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/832/95> (In Ukrainian).
12. Reforming education in Ukraine: the state-management / N. G. Protasov, V. I. Lugovyy, Yu. A. Molchanov and others; per community Ed. N.G. Protasova. Kiev; Lviv: NAPA, 2012. 456 p. (In Ukrainian).